

- практической конференции, посвященной 200-летию Одессы (27–28 июня 1989 г.). — Одесса, 1989. — С. 122.
15. Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии / Е. Сецинский // Труды XI археологического съезда. — М., 1901. — Т. 1. — С. 255.
 16. Спицин А. А. Курганы скифов пахарей / А. А. Спицин // ИАК. — Вып. 65. — П., 1918. — С. 120.
 17. Спицин А. А. Обзорение некоторых губерний и областей России в археологическом отношении / А. А. Спицин // ЗРАО. — Т. 11. — СПб, 1899. — С. 278.
 18. Станко В. Н. Отчет разведочного отряда археологической экспедиции Одесского госуниверситета в 1972–1973 гг. / В. Н. Станко // Архив ОАМ НАНУ, инв. № 85201.
 19. Сымонович Э. А. Памятники черняховской культуры в с. Кринички (по материалам Гамченко С. С. и раскопкам 1957–1958 гг.) / Э. А. Сымонович // МИА. — № 82. — М., 1960. — С. 239–252.
 20. Трехверстная военная топографическая карта Российской империи Шуберта. Ряд XXVII, лист 8 (Балтский); и Ряд XXVII, лист 8 (Ананьевский).
 21. Фабрициус И. В. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР / Ирина Васильевна Фабрициус. — Киев: Изд-во АН УССР, 1951. — 128, [2] с., [12] л. фото: ил.
 22. Шмаглий Н. М. Отчет о работе Майданецкого отряда Трипольской экспедиции в 1986 г. / Н. М. Шмаглий, М. Ю. Видейко // НА ІА НАНУ. — № 1986/2а.

Бельшина О. К.

Діяльність Одеського художнього музею під час німецько-румунської окупації (жовтень-1941–квітень-1944)

Історія Одеського художнього музею (ОХМ) в період німецько-румунської окупації — тема маловивчена. Великий інтерес викликають зібрані відомості про події та людей, які працювали в музеї.

В 1941–1944 рр. під час окупації Одеси німецько-румунськими військами директором Одеського музею витончених мистецтв був К. Ф. Клюк (за документами — Картинна Галерея, Музей Потоцького, Музей Нарішкіних, Музей витончених мистецтв). На посту директора він проявив себе умілим організатором музейної справи та енергійним адміністратором. В перші дні окупації, бачачи розграбування музеїв, він разом з іншими художниками звернувся в мерію з вимогою врятувати та зберегти музеї міста.

Призначений директором Картинної галереї К. Ф. Клюк сприяв процесу об'єднання колекцій Картинної галереї та Одеського музею західного та східного мистецтва (ОМЗСМ) (1941–42 рр.) с метою створення єдиного Музею витончених мистецтв (створений в травні 1942 р. на Софійській вулиці).

Він домігся фінансування самих невідкладних ремонтно-реставраційних робіт, проводив зі співробітниками, які залишились, розробку та систематизацію надходжень з ОМЗСМ та інших джерел майже 4 тисяч експонатів; займався підготовкою живопису, графіки, скульптури та прикладного мистецтва до експонування. Активно проводив поточний ремонт будівлі та здійснював розробку експозиційного плану та побудування експозицій відділів західноєвропейського, російського мистецтва та виставки «Стара Одеса» з допомогою музейних співробітників та наукових консультантів, яких запросили з Одеського університету, — П. Є. Єршова (доцент), Г. Є. Мовсесова (асистент), Н. А. Соколова та Е. А. Ланге (професорський склад). Міська преса негайно відмітила успішне завершення робіт в Музеї на Софійській вулиці.

«...Велика енергія директора Музею Художника К. Ф. Клюка, його співробітників привели до завершення одного з найважчих етапів в житті музею — оформлення експозиції, яка зроблена цілковито заново. Картини розвішані, величезні полотна в золочених рамах радують погляд красою форм та благородством колориту, чудові меблі, скульптура та бронза кожного залу доповнюють це враження» [1].

Слід зазначити, що підготовлені роботи ускладнились після передачі з ОМЗСМ майже чотирьох тисяч експонатів — творів зарубіжного мистецтва, а також бібліотеки з семи тисяч видань з образотворчого мистецтва, 700 одиниць обладнання; тим не менше, усі заплановані роботи були виконані колективом співробітників музею, який складався всього з 12 осіб: К. Ф. Клюк — директор, Г. В. Чуйко — секретар (вона ж «хранителька», науковий співробітник та екскурсовод), О. Борисовська — бухгалтер, А. Дмитрієва — завгосп, Н. Маркова — бібліотекар, А. Юдінова — помічник бібліотекаря, реставратор рам, О. Тиль, Е. Неміровська та К. Савіна — сторожа, Ж. Кривоносова та Д. Шиндер — доглядачі-прибиральники, Н. Зазорченко — пічник [2].

Експерсії вели бібліотекарі та співробітники адміністративного відділу, запрошувались викладачі. За їх участю та допомогою були підготовлені тексти експерсій на російській та іноземних (німецькій, французькій, румунській) мовах. Здавалось би, все було готове до відкриття, але воно неодноразово відмінялось. Так, в липні 1942 р. в пресі з'являються повідомлення про підготовку до відкриття музею в серпні 1942 р.

20 серпня директор музею в інтерв'ю «Одеській газеті» повідомив, що офіційне відкриття Музею призначено на 16 жовтня, воно призначено до річниці вступу румунських військ в Одесу.

Але і в цей строк відкриття не відбулось. Пізніше — 30 жовтня — публіка була сповіщена про причину відстрочки, вона полягала в відомчій чварі: «...Одеський художній музей, провівши велику роботу з ремонту будівлі, відбору та розміщенню експонатів, готується до відкриття, яке відбудеться в найближчі дні після остаточного вирішення питання щодо приналежності його до Муніципалітету або губернаторства» [5].

Велась запекла боротьба за володіння музеєм. Заснований більше 50 років тому зусиллями одеської інтелігенції та Товариства витончених мистецтв, Музей всі ці роки знаходився в веденні міста. Залишався він в підпорядкуванні і в окупаційний період. Губернаторські служби бачили, які художні цінності зосередились в музеї в результаті злиття колекцій Картинної галереї та ОМЗСМ, і як вільно ними розпоряджається Муніципалітет, і постановили — перевести Музей з міського підпорядкування в губернаторське.

Вже в липні мерії було запропоновано розглянути питання про передачу Музею губернаторству. Муніципалітет категорично заперечує та звертається за підтримкою до губернатора. 6 вересня Лівіо Русу — суб. директор відділу мистецтв губернаторства викладає в доповідній на ім'я професора Алексіяні мотиви, за якими Музей має знаходитись в губернаторському підпорядкуванні. Насамперед — це фінансове становище Музею, яке не може в належній мірі забезпечити місто. По-друге, художньо-естетичні проблеми: Музей має бути під керівництвом більш духовних запитів. Автор тут же пропонує — «...стильні меблі можна використовувати в приміщеннях

Губернаторства. Інші художні твори можуть бути використані як місцевими, так і центральними румунськими установами...» [7]. Резолюція губернатора підтвердила прийняте раніше рішення.

На цій підставі співробітники губернатора намагалися в найкоротші строки оформити передачу Музею. 21 вересня 1942 р. в Дирекцію мистецтв поступив Акт про прийом музею губернаторством. Прийом провів начальник служби мистецтв Василе Стефан в присутності директора Ключока, відповідального за збереження всього музейного майна. 23 вересня 1942 р. в Музей направляється представник губернатора Рута Паскале, призначений на посаду адміністратора — хранителя, тобто керівника. Муніципалітет не змирився та 6 жовтня 1942 р. знову звертається з клопотанням. Губернатор вимагає знайти та підготувати компромісне рішення. 28 жовтня 1942 р. Лівіо Русу на запит губернатора дає висновок:

«I. Музей є осередком високої культури — його призначення — знаходиться поруч з іншими культурними центрами, а не представляє собою суто адміністративну установу.

II. В сфері художнього керівництва та контролю — він повинен бути підпорядкованим Академії Витончених Мистецтв, а отже — Губернаторству.

III. Далі, якщо враховувати, що місто знаходиться в стані репарації, відновлення (ремонту), а Музей потребує великих витрат — то це також є свідомством на користь Губернаторства. Але так як Муніципалітет наполягає на участі в керівництві Музею Потоцького (Софіївська 5), утримання Музею та його персоналу залишити на бюджет міста.

IV. Для керівництва роботою Музею необхідно створити комітет, який буде складатися з 3-х представників Муніципалітету та 2-х представників Губернаторства» [3].

Цей проект був узгоджений з мерією та 20 листопада 1942 р. губернатор направив в мерію наступне розпорядження:

«а) Для відновлення та приведення до ладу Музею Потоцького (Софіївська 5) місто продовжить нести усі витрати для його нормальної роботи.

б) До комітету для керівництва Музеєм місто виділить 3-х членів, головним призначається Рута Паскале — службовець Дирекції Управління Культури Губернаторства.

в) Комітет буде керувати художнім напрямком, назначати та приймати спеціалістів, проводити інвентаризацію, здійснювати контроль за збереженням художніми творами — тобто забезпечувати нормальну роботу Музею» [4].

23 листопада це розпорядження було направлено на Софіївську, 5. Таким чином, Музей перейшов в підпорядкування губернаторству. Причому участь міста в керуванні Музеєм звалася тільки до його фінансування. При цьому абсолютно безправним ставало положення дирекції Музею, гранично залежне, з одного боку, від мерії (фінансування), з іншого, повністю підлегле по всім основним питанням музейної діяльності — комітету в лиці його керівника в Музеї — Рута Паскале. Здавалось би, вже можна було і відкрити Музей.

В кінці 1942 року газета «Молва», а слід за нею і «Одеська газета» анонсують відкриття Музею на початку січня 1943 року. До цього часу взаємовідносини Музею та Академії витончених мистецтв все ще юридично не оформлені. Тільки 12 березня 1943 року за розпорядженням губернаторства Музей зі всіма своїми функціями приєдналися до Академії витончених мистецтв та з 1 квітня 1943 року офіційно вступає в розпорядження губернаторства. Впродовж всієї тяжби губернаторство, також як і мерія, вважають себе повноправним господарем музейних фондів та постійно направляє дирекції Музею вимоги про видачу експонатів для губернаторства — для оздоблення апартаментів маршала Антонеску, для оздоблення дачі маршала фон Кейтеля, для обладнання дому губернатора, для прийому префектури сигуранци та інших румунських установ та служб.

Тим часом вирішилося питання про відкриття Музею. Воно відбулося 9 лютого 1943 року и пройшло в урочистій обстановці з представництвом окупаційної адміністрації, художньої громадськості, викладачами та студентами університету, Академії витончених мистецтв, містян та преси.

Газета «Молва» в просторому репортажі дає уявлення про основні частини колекцій, які є в наявності в експозиції. «...Перший по-

верх відведений західноєвропейському мистецтву. В центральній залі представлена антична скульптура. В простінках між високими вікнами розміщені прекрасно виконані зліпки з античних оригіналів — Дискобол, Гермес, Венера Мілоська, Аполлон Бельведерський. На стінах — парадний портрет Катерини II (Лампі) та портрети державних діячів та інших осіб, прибічників імператриці. В окремих залах експоновані німецький, італійський, фламандський та французький живопис. Особливо цікава італійська зала, в якій знаходиться прекрасна копія картини Батоні „Каяття Магдалини“ та оригінальна робота художника Сторцци „Весталка“. З меблі в цій залі значну цінність представляє цікава „Лава для суду“ венеціанської роботи з прекрасною різьбою та невелике „Бюро“ італійського Ренесансу (16 століття). В наступній залі на центральній стіні ми знаходимо 2 цікавих медальйона французького художника Пуссена — „Алегорія Поезії“ та „Алегорія Музики“. З сучасних французьких живописців представлені Дега, Маглен, Миньє [Минне]. В німецькій залі маютья прекрасні гравюри великого німецького художника Альбрехта Дюрера, які присвячені життю Діви Марії. В сусідній залі висить велика картина на міфологічну тему, яка приписана фламандському художнику 17 століття Сустермаксу. Тут же чудова старинна копія з полотна Ван Дейка — „Сімейний портрет“, а поруч два портрета його пензля, які зображують вдумливого лицаря та гордовиту молоду людину — завідника салонів 18 століття. Спеціальні зали в музеї відведені для гравюр — тут привертають увагу роботи Дюкера, Одрана, Кармонтейля та інших. Верхній поверх присвячений російському мистецтву. В окремих залах — за школами та напрямками експонуються роботи відомих художників 18 – початку 20 століть — Айвазовського, Крамського, Маковського, Кузнецова, Крижицького, Судковського, Колеснікова та інших. З цікавих робіт, які тут виставлені, слід назвати прекрасну картину художника Матвеева „Дружина Тучкова“, а також незвичайну за розмірами та виконанню акварель Крижицького, малюнки Серова, Сомова, Костанді, Сколова та твори скульпторів Едуард[с]ата Мармоне. Крім картин в Музеї зберігається найбагатша колекція західноєвропейського фарфору, бронзи, скульптури,

стильних меблів, які з великим смаком розставлені по всіх залах. В музеї відкрито відділ „Стара Одеса“. Експозиція, яка розміщена в 3-х залах, включає портрети засновників Одеси — Дерібаса (Лампі), Ришельє, Воронцова та Ланжерона. Цікаві архітектурні проекти, фотографії будівель, які були збудовані такими видатними європейськими архітекторами, як Де Волан, Фрапполі [Фраполлі], Боффо, Торрічеллі, Тома де Томон, плани Одеси, гравюри; акварелі та малюнки, які зображують одеські вулиці, площі, бульвари, а також окремі куточки, які виникли в історичній послідовності, є фотографії пам'ятників давнини. Словом, все, що пов'язано з ім'ям „Стара Одеса“, представлено тут для огляду публіки.

2 березня 1943 року «Одеська газета» повідомляє поціновувачам мистецтва про розпорядок роботи Музею: «...Одеський художній музей витончених мистецтв (Софіївська, 5) відкрито щодня, окрім понеділка, з 11 до 16 години».

В іншому номері розміщені свідчення про тарифи:

«1. За використання бібліотеками (книгами) — дорослі — 2 марки на місяць, діти — 1 марка на місяць, застава за книгу — 3 марки.

2. За відвідування Музею: дорослі — 1 марка, студенти — 50 пфенігів, екскурсанти — 26 пфенігів. Військові, учні Академії витончених мистецтв, художники — безкоштовно» [7].

В зв'язку з заснуванням в Академії витончених мистецтв декоративно-архітектурного факультету в Музеї почалась підготовка до створення відділу театрального декоративного мистецтва. Наявність в фондах ескізів театральних декорацій та ескізів сценічних костюмів, макетів театральних постановок, доповнених творами сучасних художників-декораторів, склали основу нового відділу. «Одеська газета» від 4 травня 1943 року відмічає «велику цінність підготовлених експонатів, так як всі вони виконані за ескізами відомих російських художників-декораторів».

В першій половині – середині грудня 1943 року в цілях зосередження всіх колекцій в одному місці з Музею витончених мистецтв Пушкіна (ОМСМ) всі експонати було переміщено на Софіївську, 5.

В кінці 1943 року лакуни заміщалися другорядними роботами, зали закривалися під приводом реекспозиції. Свідоцтво цьому зна-

ходимо в місцевій пресі: 9 лютого 1944 року Музей відзначив річницю з дня свого відкриття (в період окупації). В статті, яка присвячувалась ювілейній даті, кореспондент «Одеської газети» повідомляє: «...В останній час Музей поповнився дуже цінними експонатами — картинами, бронзою, килимами, привезеними з Пушкінського Музею (ОМЗСМ). В даний час йдуть підготовчі роботи з нової експозиції, яка оновить Музей та дасть можливість всім любителям мистецтв познайомитись з новими експонатами» [6].

15 грудня Дирекція культури Губернаторства переїжджає в звільнені приміщення ОМЗСМ та сповіщає різні інстанції про згортання своєї діяльності. Підтвердженням слугує чернетка докладної на адресу відділу мистецтв губернаторства, який зберігся поміж розрізнених відомчих паперів невеликого архіву того часу в художньому музеї: «Пане директоре Мистецтв. Маю честь довести до Вашого відома, що Рута-Кустода (тобто хранитель) Музею Потоцького, виїжджаючи до Бухаресту в кінці грудня цього року, вивіз з собою акти, за якими буди видані експонати з дозволу Дирекції. Повідомляючи про вищезазначене, — чекаю Вашого розпорядження (Без дати та підпису)» [7].

Але це була остання акція Дирекції мистецтв. Розгром 6-ї німецької армії радянськими військами призвів, не дивлячись на шалений опір, до відступу розрізнених нацистських частин та звільнення 10 квітня 1944 року Одеси.

Відступаючи, німці замінували будівлю Музею, намагаючись підірвати його. Радянським саперам вдалося розмінувати та врятувати будівлю, яка є пам'яткою архітектури.

Під час відступу німецько-румунські окупанти вивезли з художніх музеїв велику кількість матеріальних та художніх цінностей — картини західноєвропейських художників, російських та українських майстрів, старинні ікони 16–18 століття, художні гарнітури меблів, килими, французькі шпалери, коштовні вироби з бронзи, срібла, слонової кістки, західноєвропейський та російський фарфор, вироби з художнього скла та кришталю, археологічні та історичні реліквії та багато іншого. Частину награбованого було повернуто в 1945–1946 роках. Але тисячі експонатів безслідно зникли або втрачені.

1. Газета Молва. — 1942. — № 19, 22 декабля. — С. 3 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/284/8920/>
2. Державний Архів Одеської області. — Ф. Р-2249, Оп. 3, д. 85.
3. Державний Архів Одеської області. — Ф. Р-2249, Оп. 3, д. 85, л. 8.
4. Державний Архів Одеської області. — Ф. Р-2249, Оп. 3, д. 85, л. 15.
5. Одесская газета. — 1942. — № 222, 30 октября — С. 3 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/188/2656/>
6. Одесская газета. — 1944. — № 34 (614), 11 февраля. — С. 3 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/188/2952/>
7. Луцкевич Н. Одесский художественный музей в годы Великой Отечественной войны / Н. Луцкевич // Вестник Одесского художественного музея. — 2014. — № 1. — С. 48–56.

Яковенко В. П.

Нормативно-правове регулювання діяльності музеїв комунальної форми власності

При розгляді організаційно-правових засад функціонування музеїв, які перебувають в комунальній власності, основну увагу потрібно приділити дотриманню норм законодавства у сфері музейної справи, взаємодії з органами місцевого самоврядування. Також треба звернути увагу на проблеми організації кадрового діловодства, атестації наукових працівників, аналіз впливу низького та неякісного рівня документального супроводу роботи музею на якість реалізації музеєм його основних функцій.

Стаття 3 Статуту Міжнародної ради музеїв визначає поняття «музей» як «постійний, некомерційний заклад, покликаний служити суспільству і сприяти його розвитку, доступний широким колам людей, який займається придбанням, зберіганням, дослідженням, популяризацією та експонуванням матеріальних свідчень про людину та середовище її проживання з метою вивчення, освіти, а також для задоволення духовних потреб» [7], але крім того, що музей комунальної форми власності є сховищем музейних експонатів, це ще й установа з власним Статутом, підпорядкована місцевій адміністрації (раді) та підконтрольна управлінню чи департаменту. Тому у своїй діяльності музей комунальної форми власності не є самостійною ланкою і більшість його дій мають буди погоджені з органом вищого рівня.